

हिंदू कोडबील व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

प्रा. डॉ. रमेश रणदिवे,

ranadiveramesh1@gmail.com

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कॉलेज, औंध, पुणे.

भा

रतीय समाज व्यवस्थेतील सर्व प्रकारच्या विषमते पैकी एक म्हणजे

स्त्री-पुरुष विषमता होय. परिणामी उच्चवर्णीय स्त्रियांपासून तळागाळातील स्त्रियापर्यंत सर्व स्त्रिया परंपरागत व्यवस्थेमुळे शोषित व पिडीत आहेत. या सर्वांच्या मुक्तीचा उपाय म्हणजे “कायदा” होय हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दूरदर्शी बुद्धीला पटले कारण ज्या मार्गाने ही विषमता व परावलंबित्व आले त्याच मार्गाने त्या विषमतेचे परिमार्जन केले पाहिजे. असे ठाम पणे ठरवून त्यांनी स्त्रियांच्या उत्थानासाठी कायद्याची गरज आहे हे जाणले.

१५ ऑगस्ट १९४७ साली भारत स्वतंत्र झाला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरा कायदा मंत्री झाले. भारतीय राज्यघटनेचे मसुदा समितीचे अध्यक्ष म्हणून त्यांनी महत्त्वाचे काम केले. राज्य घटनेची बांधणी समता, स्वातंत्र्य, न्याय व बंधुता या चार मूलतत्वावर झालेली आहे. पहिले तत्व समता, जी भारतीय जीवनात कधीच नव्हती. हजारो वर्षे विषमतेची परंपरा चालत आलेली होती. व भारताच्या रक्तकणात आत्मसात झालेली होती. त्यामुळे समतेवर आधारित स्वातंत्र्याची आशा करणे व्यर्थच होते. धर्म, जात, वंश, लिंग, जन्मस्थान इत्यादीमुळे व्यक्तीचे होणारे मूल्यमापन अधिकाधिक जाचक होते. यामुळे हा जाच कायद्यानेच नष्ट करण्याची गरज होती. आणि कायदा सर्वांनाच सारखा लागू होईल हे सांगणे आवश्यक होते म्हणून संविधानाच्या १४ व्या कलमात कोणत्याही भारतीय व्यक्तीस भारताच्या राज्यक्षेत्रात कायद्या पुढे समानता किंवा कायद्या पुढे समान संरक्षण नाकारता येणार नाही.

कलम १४-१ राज्य केवळ धर्म, जात, वंश, लिंग व जन्मस्थान या अथवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून कोणत्याही नागरिकाला प्रतिकूल होईल असा भेदभाव करणार नाही. कलम १४-२ सार्वजनिक ठिकाणी अस्पृश्यता न पाळणे १५-३ कलमात स्त्रिया व बालके यांच्या करिता विशेष तरतुदीचा उल्लेख आहे. कलम १६-१ व २ सेवायोजन, पद्विभक्ती, नोकरी इत्यादी धर्म, जात, वंश, लिंग, कुल जन्मस्थान व निवास इत्यादी कारणावरून भेदभाव केला जाणार नाही. व सर्व नागरिकांना समान संधी मिळेल या कलमांचा महिलांच्या जीवनावर काय परिणाम झाला हे पाहणे जरीचे आहे. लिंगभेदा मुळे स्त्रियांवर घोर अत्याचार झालेले होते आणि आजही वास्तवात होत आहेत. कारण परंपरा आजही प्रभावी आहे. पण

आज स्त्री- मुक्ती संघटना ह्या अत्याचारा विरुद्ध लढत आहेत. विशेषतः स्त्रियांनी ही बाजू खंबीरपणे सांभाळल्या मुळे काही प्रमाणात का होईना चित्र बरेच पालटले आहे. स्त्री- मुक्ती बरोबरच स्त्री वादाचा आग्रह महिला संघटनानी धरलेला दिसतो. त्यामुळे स्त्री हक्काची भूमिका अर्थातच आग्रही ठरते.

परंपरागत कायद्यांनी जखडलेली स्त्री ज्यांना चूल व मुले या पर्यंतच मर्यादित ठेवले होते. डॉ. बाबासाहेबांच्या संविधानात नमूद केलेल्या समतेचे आधारावर विकासाची संधी मिळाल्या बरोबरच शिक्षणातच नव्हे तर अर्थार्जन सेवायोजनेतील संधीमुळे तसेच नोकरी मुळे मिळालेल्या स्वावलंबनामुळे सक्षम होऊन सशक्ती करणाऱ्या वाट चालू लागल्याचे दिसून येते. आर्थिक धोरण राबविण्याबाबत ३९ व्या कलम नुसार उपजीविकेचे पर्याप्त साधन मिळण्याचा अधिकार स्त्री-पुरुषांना समान राहिल. तसेच स्त्री पुरुषांचे वेतन समान राहिल. यामुळे स्त्रियांना एक बळकट आधार मिळाला. आज भारतात सर्वच क्षेत्रात आय.ए.एस., वकील, न्यायाधीश, इंजिनियर, डॉक्टर, बिझनेस, एवढेच नव्हे तर संरक्षण दलात म्हणजे पुरुषी कर्तृत्वाच्या जागांवर आपले कर्तृत्व स्त्रियांनी सिद्ध केलेले आहे. फार-फार तर नर्सस किंवा शिक्षिका पर्यंत स्त्रिया मजल मारतील असे समजणाऱ्यांना यामुळे स्त्रियांनी चांगला धडा शिकविला आहे. असे म्हणणे वावगे ठरणार नाही. स्त्रियांची पुननिर्मितीची क्षमता व प्रकृती लक्षात घेऊन ४२ व्या कलमात स्त्रियांसाठी प्रसूती सहाय्याची तरतूद केलेली आहे. या एका गोष्टीचा उल्लेख करण्याची गरज वाटते. कुटुंब नियोजनाच्या बाबतीत बाबासाहेबांनी स्त्रियांचे आरोग्य व कुटुंबाचे योग्य नियोजन स्त्रियांशीच संबंधीत आहे. अशी स्पष्ट भूमिका घेतल्याचे दिसते.

हिंदू कोडबील :-

संपूर्ण सम्यक क्रांतीच्या प्रक्रियेत महिलांचा सहभाग सक्रीय असल्या शिवाय ती यशस्वी होऊ शकणार नाही. हे जाणून त्यांच्या प्रगतीची वाट मोकळी करण्यासाठी तत्कालीन कायदे मंत्री डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी हिंदू कोड बिलाच्या संहिते करता सात कायदे एकत्र समाविष्ट केले व या विधेयकाचा प्रस्ताव मांडला. एवढे महत्त्वाचे विधेयक सत्राच्या अगदी शेवटी चर्चेसाठी सदन समोर यावे या विषयी दुःख व्यक्त करून पुढे म्हणाले महोदय, हे विधेयक सात मिश्र बाबींशी संबंधीत कायद्याचे संहितीकरण करू पाहते. सर्व प्रथम हे विधेयक अशा मूत हिंदू व्यक्तींच्या म्हणजे स्त्री व पुरुष दोघांच्याही मालमतेच्या हक्कांशी संबंधीत नियमांचे

संहीतीकरण करू इच्छीते, जी व्यक्ती इच्छा पत्र न करता मेलेली असते दुसरे म्हणजे भिन्न-भिन्न वारसदरामध्ये वारसांच्या क्रमांच्या स्वरूपात विहित करते. या विधेयकाद्वारे हाताळले गेलेले पुढचे विषय म्हणजे पोटगी, विवाह, घटस्फोट, दत्तक विधान अज्ञानकत्व व पालकत्व यांचे संबंधित कायदे वरील सातही विषय स्त्रियांच्या दृष्टीने किती महत्त्वाचे आहेत हे वेगळे सांगावयास नको बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्व प्रथम वारशाचा प्रश्न घेतला त्या संबंधात मृत व्यक्तीची विधवा त्याची मुलगी व पूर्वी मृत झालेल्या त्याच्या मुलाची विधवा यांना वारश्याच्या बाबतीत मुलाच्या बरोबरीची श्रेणी देण्यात यावी. त्याच्या जोडीला मुलीलाही वडिलांच्या मालमत्तेत मुलाच्या अर्धा हिस्सा देण्यात आला. जुन्या कायद्यात स्त्री वारसदरामध्ये त्याची आर्थिक परिस्थिती वैवाहिक दर्जा अशा कारणावरून भेद-भाव केला जात असे. स्त्रिया-स्त्रियामध्येच भेद-भाव करणारे वरील सर्व मुद्दे नव्या विधेयकात काढून टाकण्यात आले. ती स्त्री एकदा वारसदार म्हणून घोषित झाली आहे. या व्यतिरिक्त दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टी विचारात घेण्याची गरज नाही. असे डॉ. आंबेडकर म्हणतात. तसेच आईच्या तुलनेत वडील आधी उत्तराधिकारी ठरत. या विधेयकात आईला वडिलांच्या आधी उत्तराधिकारी बनवले.

या विधेयकाने स्त्री धनाचे अनेक प्रकार काढून टाकून सर्व स्त्री धन एकच आहे व त्याला वारशाचा नियमही एकच लागतो अशी तरतूद केली. स्त्री धनाच्या बाबतीत मुलीच्या हिश्याचा आर्धा हिस्सा वारशाने मुलालाही मिळावा ही तरतूद करून बाबासाहेबांनी वडिलांच्या मालमत्तेत जसा मुलीला मुलाच्या अर्धा हिस्सा मिळतो तसा आईच्या मालमत्तेत मुलालाही मुलीच्या अर्धा वाटा दिला.

“हे विधेयक मुलगा व मुलगी यांच्या सामाजिक दर्जा मध्ये समानता राखण्यासाठी प्रयत्न करते.” असे उद्गार त्यांनी या प्रसंगी काढले आहेत.

या खेरीज धार्मिक संस्कारयुक्त विवाह व नोंदणी विवाह घटस्फोट, दत्तक विधान संबंधात स्त्रीला केंद्रस्थानी ठेवून बाबासाहेबांनी नव्या तरतुदी केल्या हुंड्याच्या बाबतीत, विवाहात मुलीने माहेरून हुंड्याच्या स्वरूपात आणलेली संपत्ती मुलीची मालमत्ता मानली जाईल तिचा उपयोग त्या स्त्रीच्या कामी येईल. आणि १८ वर्षांनंतर त्या मालमत्तेवरील हक्कास ती पात्र होईल. ती संपत्ती तिच्या पतीला किंवा त्याच्या नातेवाईकांना उडविता येणार अशी तरतूद केली.

आणखी एक महत्त्वाचा बदल बाबासाहेबांनी केला तो म्हणजे स्त्रियांच्या मर्यादित इस्टेटीचे अबाधित इस्टेटीमध्ये रूपांतर या शिवाय विवाह व दत्तक विधानातून जातीचे उच्चाटन, एक पत्नीकत्व, विवाहातून बाहेर पडण्यासाठी घटस्फोट तत्व यांची तरतूद विधेयकात करून स्त्रियांना फार मोठा दिलासा दिला.

हिंदू कोडबिल बाबासाहेबांच्या जीवनाचे ध्येय होते. १९४७ पासून सतत चार वर्षे एक महिना सव्वीस दिवस त्यांनी अथक परिश्रम घेतले. त्यांचे अंतिम उद्दिष्ट स्त्रियांना हक्क, दर्जा आणि प्रतिष्ठा प्राप्त व्हावी हेच होते. परंतु एवढ्या कष्टाने स्त्री स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा असलेले हे

हिंदूसंहिता विधेयक मंजूर होऊ शकले नाही. त्यातील घटस्फोट द्विभार्या प्रतिबंधक यासारखी कलमे विरोधकाकडून विवाह बनविण्यात आली. बिलाच्या विरोधकांना बाबासाहेबांनी २० सप्टेंबर १९५१ रोजी अत्यंत जोरदार मार्मिक उत्तर दिले.

आज सुधारणेच्या युगात स्त्रियांना समान हक्क द्यायला तुम्ही विरोध का करता ? स्त्रियांना मालमत्तेत वाटा देण्यास मनुनेही नकार दिला नाही. मग तुम्ही का देता ? असा सवाल त्यांनी सनातन्यांना केला. एकटे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लढत राहिले. पण सत्र संपले तेव्हा हिंदू कोड बिलाची फक्त चार कलमे मंजूर झाली. त्यामुळे अत्यंत दुखी व निराश होऊन डॉ. बाबासाहेबांनी आपल्या कायदा मंत्री पदाचा २७ सप्टेंबर १९५१ रोजी राजीनामा दिला. केवढा प्रचंड त्याग बाबासाहेबांनी स्त्रियांसाठी केला. पुढे १९५२ नंतर केंद्र सरकारने बाबासाहेबांच्या मसुद्यात ४ स्वतंत्र कायदे बनविले ते म्हणजे १) दि-हिंदू विवाह कायदा – १९५५ २) दि हिंदू सक्सेसन कायदा – जून १९५६ ३) दि-हिंदू अल्पसंख्याक कायदा गार्डियनशिप कायदा ऑगस्ट १९५६ ४) दि-हिंदू ऑडॉप्शन कायदा मॅटेनन्स कायदा डिसेंबर १९५६.

स्त्रियांच्या हिताच्या दृष्टीने बाबासाहेबांनी अलौकिक कार्य केले. या कार्यासाठी त्यांनी हिंदू कोड बिलाचा आग्रह धरला. दलित समाजाचा नेता हिंदू स्त्रियांच्या हक्कांसाठी निर्धाराने उभा राहिला. भारतीय स्त्री स्वातंत्र्याचा इतिहास जेव्हा लिहिला जाईल तेव्हा राजाराम मोहन रॉय, महात्मा ज्योतिबा फुले, क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांच्या बरोबर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे नाव सुवर्णाक्षराने लिहिले जाईल. आज भारतात स्त्रीमुक्तीचळवळ जोमाने सुरु आहे. स्त्रिया स्वताचा मुक्तीचा मार्ग चोखाळत असताना बाबासाहेबांनी केलेल्या कायद्याची शिदोरी घेऊनच पुढची वाटचाल करतात. स्त्री मुक्तीतून स्त्री वादाकडे नेण्यात हे कायदे तितकीच महत्त्वाची भूमिका निभावतात आणि म्हणूनच स्त्रियांच्या सबलीकरणाला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कर्तृत्व लोकोत्तर आहे.

संदर्भसूची

- १) Ambedkar: Writings and Speeches
- २) Keer, Dhananjay, Dr. Ambedkar: Life and Mission 1954
- ३) लोकराज्य महाराष्ट्र शासन २०१५.
- ४) डॉ. आंबेडकर बाबासाहेब, हिंदू कोड बिल, विनिमय पब्लिकेशन्स
- ५) कीर, धनंजय, विश्वभूषण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर: मानस आणि तत्वविचार.